

- SAARIKIVI, JANNE 2005a: Traditiota kansalle. – *Parnasso* 1/2005 s. 76–77.
- 2005b: New Finnic-Mari etymological parallels. Esitelmä Joškar-Olan fennougristikongressissa (FU10) 18.8.2005. Ojenne.
- 2005c: Permiläisten kielten läntisistä uralilaisista lainasanoista. Esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 16.2.2005. Ojenne.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic languages: Description, history and foreign influences* s. 478–554. Leiden: Brill.
- SKES = Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola: *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VI (VII: Sanahakemisto, koostaneet Satu

Tanner ja Marita Cronstedt). Tutkimuslaitos Suomen Suvun julkaisuja 3, *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1981.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* I–III. Päätoimittaja Erkki Itkonen / Ulla-Maija Kulonen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.

UEW = *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Károly Rédei unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy et al. Wiesbaden: Harrassowitz 1986–1988.

TULIVALMEHEKŠI!

KARJALAN KIELEN SANAKIRJAN KUODES OSA ON ILMESTYNYT

Karjalan kielen sanakirja. Kuudes osa, T–Ö. Raija Koponen (päätoimittaja), Marja Torikka (toimitussihteeri) ja Leena Joki (toimittaja). *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XVI, 6; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2005. 782 s. ISBN 952-5150-82-8 (nid.), 952-5150-83-6 (sid.).

Helmikuu 2005 piirtyy itämerensuomalaisten kielten tutkimushistoriaan merkittävänä rajapyykkinä. 1870-luvulla alkanut ja aina 1970-luvulle saakka jatkunut karjalan kielen sanaston tallentaminen sai puolivuosittaisen toimitustyön tuloksena päätöksensä *Karjalan kielen sanakirjan* (KKS) kuudennen ja viimeisen osan tullessa painosta. Sanakirjan aineisto on kerätty lyydiläisalueita lukuun ottamatta kaikilta karjalankielisiltä alueilta Venäjällä ja Raja-Karjalassa. Hakusanoja sanakirjan kaikissa osissa on yhteensä 83 000.

Monumentaalista, sanastonkerääjien kentällä käsin tekemiin muistiinpanoihin perustuvaa 550 000 sanalipun kokoelmaa säilytetään Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa Helsingissä.

Karjalan kielen sanakirjaa ja sen — myös jo tuonilmaisiin siirtyneiden — tekijöiden suururakan valmistumista juhli maaliskuussa 2005 melkoinen joukko alan asiantuntijoita, harrastajia ja rahoittajia Suomesta, Karjalasta ja Virosta. Pienen itämerensuomalaisen kielen sanakirjaksi KKS:n valmistuminen herätti epätavallisen

laajasti huomiota myös tiedeyhteisön ulkopuolella. Siitä kerrottiin niin televisiouutisissa kuin lehdistäkin, ja uutinen tavoitti nopeasti myös sellaisia Suomen pohjois- ja eteläkarjalaisia, jotka eivät yleensä seuraa tiedeuutisia ja jotka tietävät vain vähän karjalan kielen suhteesta Pohjois-Karjalassa ja Etelä-Karjalassa puhuttuihin suomen kielen itämurteisiin. Monelle heistäkin »omaksi» ymmärretyn kielen sanakirjan julkisuudessa saama myönteinen huomio toi hyvän mielen: merkitsihän se sitä, että karjalaisuutta arvostetaan ja sen vaalimiseksi on sukupolvesta toiseen tehty paljon työtä.

KKS:n historiaan kietoutuu niin kielitieteellisiä kuin poliittisiakin intohimoja, joista voi lukea esimerkiksi tämän esittelyn lähdeluetteloon merkityistä kirjoituksista.¹ Kielitieteellisistä näkökulmista keskeisiä ja keskustelussa jatkuvasti toistuvia ovat olleet karjalan leksikaalisen ja fraseologisen rikkauden sekä kielipillisen monimuotoisuuden korostaminen, karjalan ja suomen lähisukulaisuus mutta myös kielten erilaisuus, erityisesti sanastoerot, yhteisten sanojen merkityserot sekä johdosten yhteismittattomuus. Poliittiset intohimot puolestaan ovat ymmärrettävästi juontuneet kansallisromantiikasta, heimoveljeysaatteesta, Suomen kulloisistakin Venäjän- ja Neuvostoliiton-suhteista sekä karjalaisten assimilaatioprosesseista Karjalan tasavallassa, Keski-Venäjällä ja Suomessa. Karjalan kielen merkitys suomen kielen rikastajana Kalevalan kautta, karjalan kielen asema itsenäisenä kielenä tai suomen kielen murteena, karjalan kielen uhkaava venäläistyminen tai suomalaistuminen, karjalan kielen muuttuminen, uhanalaisuus sekä karjalaa koskeva

kielipolitiikka ovat kerta toisensa jälkeen nostattaneet väittelyitä, joihin tietentekijöiden ohella on osallistunut myös niin kutsuttu suuri yleisö. Voi siis hyvin perustein sanoa KKS:n olleen elimellinen osa Suomen tiede- ja kulttuuripolitiikkaa autonomian ajalta aina EU-Suomeen saakka.

KKS:n aiempia osia esittelevien kirjoitusten tapaan aloitan katsauksella sanakirjatyön vaiheisiin ja aineistopohjaan, sanon sitten muutaman sanan yleisistä toimitusperiaatteista ja tarkastelen lopuksi kuudennen osan sana-artikkeleita. Varsinaiseksi tehtäväkseni olen tässä esittelyssä kuitenkin ottanut pohtia KKS:n toimivuutta käyttäjän näkökulmasta. Otan kantaa myös siihen, missä määrin tätä sanakirjaa voi käyttää kielitieteellisenä, kansatieteellisenä ja folkloristisena tutkimusaineistona, mikä Lauri Hakulisen mukaan (1955: 193) oli yksi keskeisistä alkuperäisistä tarkoituksista karjalan sanakirjahanketta käynnistettäessä.

SATA VUOTTA AINEISTONKERUUTA JA VIISIKYMMENTÄ VUOTTA TOIMITUSTYÖTÄ

Karjalan sanavarojen tallennustyön aloitti Arvid Genetz vuonna 1867–1872. Vuosisadan loppua kohti karjalaa sanastivat Theodor Schvindt ja Kusti Karjalainen, jotka työskentelivät myös karjalan saareke-murteiden alueilla Sisä-Venäjällä, sekä erityisen tuottelias Edvard Ahtia, jonka alaa olivat erityisesti aunukselaismurteet. 1900-luvun ensimmäisen puoliskon kerääjistä tunnetuimpia ovat Juho Kujola, Iivo Marttinen, Tahvo Liljebad, Eino Leskinen,

¹ Sanakirjan aiemmin ilmestyneitä osia käsittelevistä kirjoituksista saamaani kuvaa täydentääkseni haastattelin tätä esittelyä varten Karjalan kielen sanakirjan päätoimittajaa Raija Koposta, toimitussihteeriä Marja Tokikkaa ja toimittajaa Leena Jokea. Kiitän heitä saamastani avusta lämpimästi.

Martta Pelkonen, Hannes Pukki sekä Aimo Turunen. Toisen maailmansodan aikana työtä jatkoivat Aulis Ojajärvi ja Pertti Virtaranta. (Makarov 1969: 119; Pulkkinen 1970: 60.) Sanastustyön viimeisen pitkän rupeaman tekivät erityisesti tverinkarjalaisen murteiden osalta vuosina 1955–1979 Pertti ja Helmi Virtaranta, jotka lukuisten tuonaikaisten kenttätömatkojensa aikana myös loivat haastattelunauhoituksillaan pohjan karjalan kielen nauhoitearkiston kokoelmille.

Ensimmäinen maininta karjalan sanakirjasta löytyy Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta vuodelta 1898, joskin nimitys Karjalan kielen sanakirja vakiintui vasta vuonna 1930, jolloin tehtiin päätös toimitustyön aloittamisesta (Ruoppila 1983). 1920- ja 1930-luvuilla kiinnostus rajantakaista Karjalaa kohtaan sai korosteisen poliittisia muotoja. Kuten Antti Laine (1993) on osoittanut, kaikki Karjalaa koskenut tutkimus valjastettiin tuolloin laajalti propagandistiseen käyttöön: aiempien vuosikymmenten tutkimustuloksia käytettiin hyväksi pyrittäessä osoittamaan Suomen ja Itä-Karjalan kuuluvan erottamattomasti yhteen niin luonnontieteellisessä kuin historiallisessa ja kansallisessakin mielessä.

KKS:n toimitustyön keskeytti sodan uhka syksyllä 1939. Jatkosodan vuosina 1940-luvulla Itä-Karjalan tutkimus oli Suomen miehittämällä alueella ennennäkemättömän aktiivista, ja jonkin verran uutta aineistoa kertyi silloin myös karjalan murteista. Sodanaikaista tutkimusta koordinoi ja ohjasi Valtion tieteellinen Itä-Karjalan toimikunta, jonka laatima painopisteohjelma synnytti tiettävästi ensimmäisen monitieteisen suomalaisen tutkimusprojektin (ks. tarkemmin Laine 1993: 98–104, 120–196). KKS:n toimitushanke siirtyi vuonna 1942 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta Sanakirjasäätiön Suomen suku -tutkimuslaitokselle. Vuonna 1951 kansanperinne-

komitea laati Karjalan kielen sanakirjaa koskevan mietinnön, jossa hankkeen toteuttamista puollettiin muun muassa korostamalla karjalan äänne-, muoto- ja merkitysopillista rikkautta ja kehittyneisyyttä. Mietinnöstä alkaen sanakirjaan liitettiin myös virallisesti ajatus »kansallisen kulttuurimme kannalta ensiluokkaisen tärkeästä asiasta». (Hakulinen 1955: 192–194.)

KKS:n toimitustyö alkoi ensimmäisen päätoimittajan, Pertti Virtarannan johdolla vuonna 1955. Vuodesta 1983 aina KKS:n valmistumiseen saakka hanketta johti päätoimittajana Raija Koponen. Ensimmäisten vuosien aikana yksi päätehtävistä oli luonnollisestikin toimitusperiaatteiden kehittäminen ja vakiinnuttaminen. Sanakirjan ensimmäinen osa ilmestyi 1968, toinen 1974, kolmas 1983, neljäs 1993, viides 1997 ja kuudes siis 2005. Erityisesti ensimmäisiä osia tehtäessä moni toimittaja tuli ja meni (ks. tarkemmin Torikka 2005), mikä tietysti hidasti tahtia. Toimitustekniikkakin vaihtui viiden vuosikymmenen aikana useita kertoja; mullistuksista suurin tapahtui sanakirjan kolmannen osan kohdalla siirryttäessä käsin kirjoitetuista ja kirjoituskoneella puhtaaksi kirjoitetuista sana-artikkeleista tietokoneen käyttöön.

Puolen vuosisadan aikana kaikkiaan 24 toimittajaa osallistui toimitustyöhön, jossa erityisesti naistyövuosia kertyi huima määrä. Toimituskunnan pisimmät työrupeamat tekivät Raija Koponen ja Marja Torikka — yli 38 vuotta kumpikin, Pertti ja Helmi Virtarannalle kertyi molemmille työvuosia 27 ja viimeisten osien työryhmään kuuluneelle Leena Joelle parikymmentä. Mainitsemisen arvoista on myös se, että sanakirjan toimittajat tekivät koko ajan yhteistyötä Petroskoissa sijaitsevan Karjalan tiedeakatemian kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin karjalan kielen asiantuntijoiden kanssa, mikä oli erityisen merkityksellistä niiden vuosikymmenien aikana, jolloin ai-

noa konkreettinen yhteydenpitomahdollisuus Suomen ja Karjalan välillä oli sanakirjan kaltainen »turvallinen» tieteellinen yhteistoiminta.

AINESTOPOHJAN ARVIOINTIA

KKS:n aineistopohjaa voi luonnehtia ajallisesti hyvin heterogeeniseksi ja maantieteellisesti aunukselaismurteisiin kallellaan olevaksi. Kuten edeltä ilmenee, aineiston keruu alkoi 1860-luvun lopussa Arvid Genetzin tutkimusmatkojen myötä ja päättyi 1970-luvulla, jolloin Pertti ja Helmi Virtaranta täydensivät aineistoa noin 6 000 tve-rinkarjalaisella sanalipulla. Haastattelemani toimituskunnan mukaan sanakirja-arkistoon sisältyy maailman suurin yhdestä murteesta kerätty sanastokokoelma, E. V. Ahtian aunuksenmurteiselta Säämäjärveltä sanastamat 163 500 sanastolippua. Veikko Ruoppilan (1983) mukaan aineistonkeruu edistyi vielä 1930-luvulla merkittävästi, ja vuonna 1937 täydennyskeruun jälkeen kokoelma oli suuruudeltaan 411 000 sanalippua. Toisen maailmansodan jälkeen suomalaistutkijoiden keruutyö rajan taa jääneillä karjalaisalueilla keskeytyi liki kymmeneksi vuodeksi, mutta tuolloinkin uutta aineistoa siis kerättiin Suomeen asettuneilta itäkarjalaisilta. Vielä vuosina 1955–1973 kokoelma täydentyi yli 30 000 uudella sanalipulla. Kentältä kerättyä sanastoa sanakirjan toimittajat ovat sittemmin täydentäneet sanastamalla systemaattisesti *Vienan kansa muistelee* -teoksen sekä poimimalla aineistoa myös muutamista muista julkaisuista tekstinäyttekokoelmista (mm. *Juho Kujola — karjalan ja lyydin tutkija* -teoksesta ja *Lähisukukielten lukemistosta*). Myös kansanrunoudesta on poimittu esimerkkejä harkinnanvaraisesti; kriteerinä on tällöin ollut kerääjän luotettavuus, ja aineistoa on otettu lähinnä kielentutkijoiden, ennen muuta Genetzin ja Ahtian tallenteista

sekä jossakin määrin vuokkiniemeläisen harrastajakerääjän Iivo Marttisen keräelmistä.

Sanastajista huomattava osa oli kielitieteilijöitä, ja KKS:n aineistopohjaa pidetään sen vuoksi yleisesti hyvin luotettavana (ks. esim. Nikanne 1969: 317). Tähän luotettavuuteen liittyy kuitenkin eräitä varauksia, joilla ei ole mitään tekemistä kerääjien ammattitaidon tai rehellisyyden kanssa. Osmo Nikanne nostaa ensimmäistä osaa esittelevässä kirjoituksessaan esiin kysymyksen eri murteiden sanakirjassa saamasta painoarvosta, jonka arvioiminen hänen mielestään edellyttää tietoa siitä, paljonko sanastoaineistoa miltäkin seudulta korpukseen sisältyy. Tarkkoja lukuja eri murrealueilta sanastetun aineiston määrästä ei kukaan pysty antamaan. Kiistatonta on kuitenkin se, että aunukselaismurteet ovat Ahtian aineiston suuruuden vuoksi murteista parhaiten edustettuina; saarekemurteista, eteläkarjalasta ja osasta vienalaismurteita sen sijaan tietoja on vähemmän, ja erityisesti saarekemurteiden osalta huomattava osa aineistosta on sanastettu 1900-luvun puolivälin jälkeen. Muun muassa Paavo Pulkkinen (1970: 60) on sanakirjan ensimmäistä osaa arvioidessaan kiinnittänyt huomiota aineistopohjan epätasaisuuteen. Erityisen ongelmallisena hän pitää aineiston ajallista epämääräisyyttä ja kysyy, minkä ajan kielestä sanakirjassa oikeastaan on kyse. Kuudennen osan toimituskunnan yksimielinen näkemys tästä on, että kyse on lähinnä siitä karjalan kielestä, jota puhuttiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

Aineiston kattavuutta tai luotettavuutta arvioitaessa on otettava huomioon myös se, että KKS:n pohjalta ei voi tehdä päätelmiä jonkin tietyn sanan yleisyydestä tai murrelevikistä. Toimittajien mukaan sanakirjaan on pyritty ottamaan hakusanoiksi kaikki arkistoon kerätyt sanat ja ainakin kaikki ne sanat, joista sanalipuissa annetaan

esimerkki tai esimerkkejä. Kaikkia mahdollisia esimerkkejä ei luonnollisestikaan ole voitu sisällyttää sanakirjaan. Kun sanalippu on kaikkiaan 550 000, arkistossa on aineistoa karkeasti arvioiden 6,6-kertainen määrä hakusanoihin verrattuna. Jälleen karkeasti yleistäen voisi siis olettaa, että kustakin hakusanasta olisi noin kuusi esimerkkiä, ihannetapauksessa tietysti aina vähintään yksi kultakin murrealueelta. Pikainenkin sana-artikkelien tarkastelu paljastaa, että näin ei kuitenkaan ole. Toiset sana-artikkelit ovat äärimmäisen pitkiä ja sisältävät usein montakin esimerkkiä samalta murrealueelta, kun taas joiltakin murrealueilta ei ole esimerkkejä lainkaan. Toiset sana-artikkelit taas ovat hyvin lyhyitä ja muodostuvat hakusanasta ja monesti vain yhdestä, joltakin tietyltä murrealueelta muistiin kirjatusta esimerkistä.

YLEISISTÄ TOIMITUSPERIAATTEISTA JA SANA-ARTIKKELIEN RAKENTEESTA

KKS:n ensimmäisessä osassa on 70-sivui- nen johdanto, jossa yksityiskohtaisesti selostetaan aineiston keruun ja siihenastisen toimitustyön vaiheita ja annetaan sanakirjan käyttäjälle transkriptiota, hakusanoitusta ja lyhenteitä koskevia ohjeita. Lukija löytää johdannosta myös seikkaperäisen selvityksen aineiston kerääjistä ja heidän karjalaisista kielenoppaistaan.

Toimitusteknisesti sanakirjassa on pyritty ja myös päästy helppolukuisuuteen: kerääjien transkriptioita on karkeistettu ja yhdenmukaistettu, ja hakusanana esitetään sanan vienanmurteinen muoto. Hakusana aloittaa aina uuden kappaleen, yhdyssanat esitetään omina hakusanoinaan. Hakusanat on kirjoitettu puolilihavalla, karjalankieliset esimerkkisanat ja -lauseet kursiivilla ja suomenkieliset selitykset antiikvalla. Hakusanaa seuraa sanaluokkalyhenne, sitten

merkitys tai viittaus sanaan, josta merkitys selviää. Sana-artikkelin sisällä merkitykset on ryhmitelty tarvittaessa ryhmiin ja alaryhmiin. Vienalaisesimerkin jälkeen tulee eteläkarjalainen, sitten tverinmurteinen ja lopuksi aunukselainen esimerkki. Jos esimerkkejä on samalta murrealueelta useasta pitäjästä, niiden esittämisessä edetään pohjoisesta etelään. Tiettyyn paikkakuntaan liittyvä selitys ja havainnollistava esimerkki on aina erotettu seuraavan paikkakunnan tiedoista pystyviivalla. Esimerkit alkavat pienin alkukirjaimin, paitsi jos ne alkavat erisnimellä, jos ne on poimittu Suomen kansan vanhoista runoista tai jos toimittaja on epäillyt esimerkin luotettavuutta tai kerääjän tai kielenoppaan puutteellista kielen- tuntemusta. Satunnaisotannalla en onnistunut löytämään yhtään näin merkittyä, epäilyttävänä esitettyä esimerkkiä, joten en osaa sanoa, olisiko tällaisten tapausten jättäminen sanakirjasta pois kuitenkin ollut nykyistä parempi ratkaisu.

Transkription karkeistamista koskevia selityksiä on sanakirjan ensimmäisessä osassa yhteensä 20 sivua. Itämerensuomalaiseen kielihistoriaan vihkiytymättömälle paremmin sopivat ohjeet löytyvät Torikan vuonna 2005 ilmestyneestä artikkelista. Esitän ne hieman lyhennettyinä myös tässä. Hakusanan vienalainen tai vienalaistettu muoto tarkoittaa käytännössä sitä, että soinnilliset klusiilit ja sibilantit (*b, d, g, z* ja *ž*) on hakusanoissa korvattu soinnittomilla vastineillaan; suomen pitkiä *a-* ja *ä-*vokaleja vastaavat hakusanassa *oa* ja *ea*, vaikka sekä jo vienalaismurteissa että erityisesti karjalan muissa murteissa tavataan myös *ua, iä, yä* ja *öä*. Myös vienalaisissa esimerkkilauseissa *oa* ja *ea* esiintyvät muita variantteja yleisemmin. Torikan (2005) mukaan tämä johtuu siitä, että huomattava osa vienan esimerkeistä on peräisin Virtarantojen sanalipuista, ja Pertti Virtaranta — päinvas- toin kuin monet vienankarjalaiset — kuuli

kyseiset diftongit juuri näin. Myös muiden murteiden esimerkeissä on vokaaliyhtymät esitetty sellaisina kuin kerääjä on ne lippuun merkinnyt. Affrikaatat on sanakirjassa tavallisesti merkitty *tš*:llä (esim. *metšä* : *metšän*). Liudennusmerkin ohella käytettyjä tarkkeita on *i*:n takaisuuden ilmaiseva kirjaimen alapuolelle merkitty kaari, ja konsonantin puolipituus on merkitty laskevalla yläviivalla ja geminaatan lyhytalkuisuus yläkaarella.

Vienalaimurteista muotoa hakusanana on arvostellut muiden muassa Makarov (1969: 119), kun taas esimerkiksi Pulkkinen (1970: 60) puolestaan piti vienalaisratkaisua suomalaisen kannalta onnistuneena. Sitä se varmasti onkin — helpottaahan se suomalaiselle ja karjalalle yhteisten sanojen löytämisestä. Torikan (2005) mukaan 1950-luvulla ei osattu ajatella maailman muuttuvan niin paljon kuin sitten tapahtui, ja tuolloin karjalan sanakirjan käyttäjiksi ajateltiin lähinnä suomalaiset kielen- ja perinteentutkijat. Suomentaidottomien kannalta vienanmurteinen tai vienalaistettu hakusana sen sijaan voi olla huono ratkaisu: mahtaisiko suomea taitamaton kielentutkijakaan löytää vaikka *tvuirotnoita* halutessaan katsoa, onko venäjän *dvojurodnyj* lainautunut karjalaan? Ainakin teoriassa vastaavanlaisia ongelmia voi sanakirjan käytössä tulla vastaan myös aunuksen- ja saarekekarjalaisille.

Vienalaistamisen suurimpana ongelmana pidän sitä, että osa vienalaistetuista sanoista on väistämättä vienan murteille itselleen vieraita. Tilanne olisi tietysti täysin sama minkä tahansa muunkin murteen muodon tultua valituksi hakusanaksi, ja jokin systematiikkahan hakusanoissa murrepohjan osalta on oltava. Huolta sanakirjan »suomalaistuneisuudesta» on kantanut Makarov (1969: 160), joka ensimmäistä osaa esitellessään vaati sanakirjaan hyväksyttävän aineiston puhdistamista suomen vaikutuksesta. Hänen näkemyksensä oli,

että informanteista monet olivat asuneet Suomessa »kyllin kauan unohtaakseen aunuksen fonetiikan», ja monet aunukselaisista sanoista ja esimerkeistä heijastavat hänen mukaansa suomen kielen vaikutusta. Koska hän ei anna tästä konkreettisia esimerkkejä, on mahdotonta arvioida, missä määrin näin voisi todella olla. Toisaalta on muistettava, että rajakarjalaismurteista monet ovat »suomalaisempia» kuin venäjänkarjalaiset murteet myös äänneopiltaan, ja siksi KKS:n mahdollisesti heijastama suomalaisuus voi yhtä hyvin olla aitoakin. Erityisen todennäköistä suomenvoittoisuus on Impilahden kaltaisten, muuhun Suomeen tiivistä yhteyksissä olleiden teollisuuspaikkakuntien kielessä: miksipä ei junaan siellä olisi kutsuttu *junaksi* tai nimismiestä *nimismieheksi*. Sen enempiä kuin suomalaisia lainasanoja eivät sanakirjan toimittajat ole karsineet sellaisia selvästi venäläisperäisiäkin sanoja, joita kerääjät ovat sanalippuihinsa merkinneet. Kaiken kaikkiaan en näe syytä epäillä KKS:ssa esiintyvien suomalaisperäisten tai venäläisperäisten lainasanojen vakiintuneisuutta 1800–1900-luvun vaihteessa puhutussa karjalan kielessä etenkin silloin, kun sanakirja antaa niistä useita esimerkkejä.

SANAKIRJAN KUODES OSA

Karjalan kielen sanakirjan kuudes osa kattaa kirjaimilla *t–ö* alkavat sanat: ensimmäinen hakusana on konjunktio *ta* ja viimeinen ’itää’ tarkoittava *öystä*, jotka kummatkin lienevät useimmille nykysuomalaisille vieraita. Kuudennen osan alusta löytyy Nikanteen jo vuonna 1969 (s. 317) kaipailema kartta, joka selityksineen selvittää karjalan kielen päämurrejaon ja josta halutessaan voi Karjalan tasavallan osalta tarkistaa sanartikkeleissa esiintyvien pitäjien sijainnin. Saarekemurteiden osalta pitäjiä ei kuitenkaan ole sen enempiä sana-artikkeleissa

kuin kartassakaan, mikä johtuu ainakin osittain siitä, että Kujolan Keski-Venäjäällä talentamasta aineistosta on artikkeleissa jätetty tilan säästämiseksi mainitsematta tärkeimmät keruupaikkatiedot. Tämä on harmillista, koska tverinmurteiden sanastoerot ovat monesti huomattavia ja toisinaan jopa kertovat eri alueiden erilaisista asutushistorioista (ks. tarkemmin Sarhima ja Siilin 1994). Tämäkin ratkaisu on luonnollisesti aikansa lapsi, ja siinä heijastunee toimitusperiaatteiden kiteytymistä 1950-luvulla pitkälti johdattanut kielihistoriallinen näkemys: saarekemurteiden kaltaisia myöhäsyntyisiä varieteetteja pidettiin tuolloin muuallakin kuin Suomessa »sekoittuneina» ja siksi vähemmän kiinnostavina ja tärkeinä. Myöskään tasavallan alueen siirtymämurteita ei karttasivulla esitetä, vaan sivun tarkoituksena on ennen muuta paikantaa ja havainnollistaa sana-artikkelien esimerkkien esitysjärjestystä. Sanakirjaan sidotulle karttasivulle lipsahtaneiden virheiden vuoksi lukijan tulee tukeutua korjattuun irtolehteen, joka toivottavasti pysyy tallessa myös kirjan kirjastokappaleiden välissä.

Sana-artikkelit on jaettu merkitysryhmiin tarpeen mukaan, esimerkiksi homonyymeistä on tehty kaksi eri hakusanaa (mm. *uravuo*¹ 'ajouran painautuminen' ja *uravuo*^{II} 'hulluksi tuleminen'). Esimerkkien ryhmittelyssä on tarvittaessa käytetty apuna *Nyky-suomen sanakirjaa* sekä *Suomen kielen perussanakirjaa*. Kuten jo edellä totesin, esimerkkien ryhmittely artikkelin tai merkitysryhmän sisällä seuraa jo ensimmäisessä osassa määriteltyä pitäjäjärjestystä. Esimerkkejä valitessaan toimittajat ovat pyrkinet suosimaan sellaisia, joissa hakusanan merkitys kävisi mahdollisimman hyvin ilmi lausekontekstista, mikä vaikuttaa hyvältä kriteeriltä, tarkentuvathan sanojen merkitykset kaiken kaikkiaankin useimmiten vasta käyttöyhteyden avulla. Jos samasta pitäjästä annetaan useita esimerkke-

jä, ne on pyritty valitsemaan lausesisällön vaihtelevuuden perusteella sekä siten, että esimerkkinä esiintyisi mahdollisimman monessa eri taivutusmuodossaan.

Valaisevia esimerkkejä yllä kuvaamieni periaatteiden noudattamisesta saa tarkastelemalla vaikkapa sana-artikkeleita *toatto* ja *tulla*. Muun muassa nämä sana-artikkelit ovat niin pitkiä ja runsaasti havainnollistettuja, että kriittisen tarkastelijan mieleen nousee jo kysymys, onko vaikkapa juuri *toatto*-artikkelin toista palstaa jatkuvista esimerkeistä niiden vaatimaa tilaa vastaavaa hyötyä. Kriittiseen haaviini on jäänyt myös hakusana *talkkuna*. Sitä havainnollistaa suorastaan tolkkutoman pitkä Suojärven esimerkki, joka varmaankin on otettu sanakirjaan siksi, että se kertoo karjalaisesta ruokakulttuurista. Mutta kuinka moni käyttäjä todellisuudessa tulee etsimään talonpoikauskulttuurista aineistoa tästä sanakirjasta, saati kuinka moni edes osaisi sitä etsiä vaikkapa juuri *talkkuna*-sanan alta? Kysymys liittyy sanakirjalle alun perin oletettuihin käyttömahdollisuuksiin kansa- ja kielitieteellisten tutkimusten aineistolähteenä, mihin palaan tuonnempana.

Sanojen merkitykset on edellisistä osista tuttuun tapaan selitetty suomalaisilla vastineilla, ja tarvittaessa selitettä on laajennettu siten, että tarpeellinen kulttuurisidonnainen tieto välittyy; esimerkiksi *tuli-repoi* selitetään mustaksi tai mustankirjaksi ketuksi, joka kiiltävän turkkinsa ansiosta oli erittäin arvokas. Hakusanan lisäksi käännös annetaan myös niistä esimerkkeihin sisältyvistä sanoista, jotka toimittajat ovat olettaneet käyttäjille vieraksi. Käytännössä toimittajien on tietysti ollut mahdotonta tietää, mitä käyttäjä tietää ja mitä taas ei: itselleni ei vaikkapa *taljapalto*^{II}-artikkelin esimerkki *tall'upal't' on kiind'ei kušakan kohtah* täysin aukea ilman sanakirjan aiempien osien apua. On kuitenkin

muistettava, että KKS on sanakirja eikä tietosanakirja. Ei ole sanakirjan syy, jos ei käyttäjän tarpeisiin riitä vaikkapa synonyymi- viite *tuuttuhaukka = tuukkaja*.

Toisinaan hakusanan selite on juuri näin korvattu viittauksella kantasanaan tai yleisempään sanaan tai synonyymiin, joten joskus käyttäjän on etsittävä monestakin eri artikkelista tai jopa käytettävä sanakirjan jotakin toista osaa ennen kuin löytää hakemansa. Tilan säästäminen on ymmärrettävää, mutta joskus ratkaisut saavat käyttäjän hämmentymään. Esimerkiksi hakusanan *tuohitujassu* ja sen rinnakkaismuotojen *-törttö*, *-tötterö*, *-töyty* tapauksessa ensimmäisen ja viimeisen merkitys annetaan viittaamalla keskimmäiseen. Vaikeasti hahmottuvia ovat minusta myös sellaiset sana-artikkelit, joissa lyhenteitä ja nuolin merkittyjä keskinäisiä artikkelinsisäisiä ja eri hakusanojen välisiä viittauksia on monta (esim. »**töppähäine** dem.s. = töppähäine; **töppähyt** dem.s. = seur.; **töppähäine** dem.s. → töpäs 1. tupsu, töyhtö, mätäs; 2. vulvasta t. sen karvoista»); kaksi palstaa myöhemmin selitetään »**töpäs**: 1. tukko, töyhtö, tupsu 2. mätäs, tupas, pensas»). Hakusanojen välisissä viittauksissa on myös jonkin verran epäsymmetrisyyttä, esimerkiksi *tuumaija*-verbistä ei ole viitettä *tuumie*-verbiin tai *tuumita*-verbiin, mutta *tuumie*-artikkelista löytyvät seuraavat tiedot: *tuumie = tuumaija, tuumita = tuumaija*. Toimituskunnan mukaan logiikka tällaisten viitteiden takana on se, että harvinaisemmasta viitetaan yleisempään hakusanaan, jonka kohdalta sitten varsinainen selitys löytyy.

Aiemmat kokemukseni Karjalan kielen sanakirjan käytöstä sekä sen kuudennesta osasta tekemäni pistokokeet osoittavat, että sanakirjan kattaman noin sadan vuoden takaisen kielimuodon osalta käyttäjä vain harvoin jää tyystin vaille käänös- tai ymmärtämispäpuu. Hakusanojen valinta on siis

ilmeisen onnistunutta. Sanojen yhteen ja erikseen kirjoittamisessa on sanakirjan kaikissa osissa vaihtelua. Ensimmäisessä osassa noudatettiin lippujen kirjoitustapaa, mistä seurasi artikkeliensisäistä kirjavuutta (esim. *aino lapsi* vs. *ainolapsi*). Myöhemmin on vaihtelua toimittajien välillä, joskin he kaiken kaikkiaan ovat pitkälti noudattaneet kerääjien kirjoitustapoja. Niinpä hakusanaksi on päätynyt muun muassa *voijepuoli*, josta annetaan yksi esimerkki ja joka selitetään (piirakan) voidelluksi puoleksi. Toivottavasti kukaan ei kuitenkaan luule saati väitä tutkimuksessaan KKS:n pohjalta, että karjalassa piirakan voideltua puolta kutsutaan *voijepuoleksi*...

Sanakirjaa selatessa jää sporadisilta vaikuttavien sanojen mukaan ottaminen nimenomaan hakusanoina kaiken kaikkiaan hieman mietityttämään. *Voijepuolen* ohella tällaisista tapauksista esimerkiksi käy vaikkapa hakusana *töntšöiparta*, jonka selitykseksi annetaan lyhyesti ja ytimekkäästi »siivottomasta miehestä» ja josta ainoana esimerkkinä on salminmurteinen lause *vai oled aiga töntšöipardu*. Myös monista deskriptiivisanoista on vain yksi esimerkki, ja ne voisivat siksi hyvin olla siis myös kielellisen luovuuden tulosta eivätkä välttämättä lainkaan vakiintuneita yksiköitä karjalan leksikossa. Kielellinen luovuus tulee toisinaan mieleen myös johto-opillisesti rikkaita sanapesyeitä tarkastellessa. Liekö kerääjä houkutellut informanttia muodostamaan lisää johdoksia esimerkiksi verbistä *töpreä* 'rämpiä, kahlata, rypeä; pulikoida'? Tai onko vaikkapa muotoja *töpriköijä* ja *töprähteäkseh* 'hupsahtaa, humpahtaa, molskahtaa', *töprähyyteä* (kaus. v. → ed.), *töprähyyö* 'kulkea umpimähkään, rämpiä', *töpräköitteä*, *töpräköittyö*, *töprätteä*, *töprätä* todellakin kaikkia käytetty vakiintunein merkityksin vai ovatko ne kenties kuitenkin olleet sellaisia äänteellisesti ilmaisu-

voimaisia spontaanimuodosteita, joita itsekin itäsuomalaisena tarvittaessa helposti muodostelen?

MIHIN KARJALAN KIELEN SANAKIRJAA VOI KÄYTTÄÄ — JA MIHIN EHKÄ EI?

KKS:n ensimmäisen osan ilmestyttyä Makarov (1969: 120) hehkutti sitä arvostelusaan epiteetillä »sanastollinen muistomerkki, joka kieliainekseltaan on verrattavissa Kalevala eepokseen». Hän myös piti itsestään selvänä, että kansanperinnekomitean mietinnössä asetettu tavoite tutkimusmateriaalin kokoamisesta ja julkaisemisesta kielitieteilijöiden, kansatieteilijöiden ja folkloristien tarpeisiin tulee sanakirjan julkaisemisen myötä toteutumaan (Makarov 1969: 118). Tässä jälkimmäisessä suhteessa olen Makarovin kanssa eri mieltä: minusta KKS:n arvo on nimenomaan siinä, että se on sanakirja — ja hyvä ja kattava sellainen — siis ensisijaisesti hakuteos, josta voin selvittää ja tarkistaa karjalankielisten sanojen merkityksiä.

Karjalan kielen sanakirjaan sisältyvä sana-aineisto kertoo kiistatta äärettömän paljon elämästä Karjalassa melkein kahden vuosisadan mitalta. Kuten edellä jo olen eri yhteyksissä havainnollistanut, tätä sanakirjaa ei kuitenkaan ole kovin helppoa eikä aina metodologisesti mahdollistakaan käyttää aineslähteenä edes kielitieteellisissä tutkimuksissa. Murremaantieteen kannalta ongelmaksi nousee ennen muuta se, että karjalan kielen sanastus on kokonaisuutena ollut melko epäsystemaattista: eri kerääjillä on ollut erilaiset periaatteet eikä käytössä ole ollut ainakaan yhtenäistä kyselylomaketta, kuten joissakin muissa murremaantieteellisissä suurprojekteissa. Toimintateknisistä syistä hakusanat annetaan vienalaisessa muodossa, ja vienalaisuuden koskee siten myös niitä sanoja, joista

ei vienalaismurteiden alueelta ole lainkaan tietoja. Niinpä sanakirja sen enempää kuin sen pohjakorpuskaan ei voi mitenkään antaa täysin luotettavaa kuvaa hakusanojen murrelevikistä. Myöskään esimerkkien puuttumista joltakin murrealueelta ei voi tulkita todisteeksi siitä, etteikö sanaa siellä tunnetaisi tai olisi aiemmin tunnettu. Kaikki tämä luonnollisestikin rajoittaa KKS:n käyttömahdollisuuksia murteentutkimuksen aineistolähteenä. Foneettinen, fonologinen ja morfologinen (myös johto-opillinen) systemaattinen tutkimus sulkeutuu niin ikään pitkälti pois aineiston keruuperiaatteiden, aineistopohjan epätasaisuuden ja eräiden toimitusteknisten ratkaisujen vuoksi (ks. myös Laakso 2006). Kuten aina sanakirjan ollessa kyseessä syntaksitutkimuksen mahdollisuuksia rajoittaa ratkaisevasti jo kielellisen kontekstin lyhyys tai puuttuminen.

Sen sijaan KKS vaikuttaa avaavan moninaisia onomasiologisia tutkimusaiheita. Leena Joen (2004) mukaan erityisen rikkaita sanakenttiä KKS:ssa ovat haukkuma-, hellittely- ja deskriptiivi-ilmaukset; myös värinimitysten kaltaisten semanttisten kenttien tutkimiseen sanakirja-aineisto todennäköisesti sopisi. Hankaluuksista suurimpia onomasiologisissa tutkimuksissa olisi nähdäkseni se, että tutkija joutuisi aineiston kokoon saadakseen lukemaan artikkeli artikkelilta läpi kaikki sanakirjan kuusi osaa. Kuten Joki kirjoituksessaan myös osoittaa, KKS tarjoaa tiettyjä mahdollisuuksia karjalalle ja suomelle yhteisten sanojen merkitysten kehityskulkujen tarkasteluun. Näin ollen KKS saattaisi sopia yhdeksi aineiston lähteeksi myös itämerensuomalaisten kielten leksikologiseen vertailuun. Se, mihin itse toivoisin jonkun kielen tutkijan kiireesti tarttuvan, on Marja Torikan useissa yhteyksissä esiin nostama Juho Kujolan Tverin, Tihvinän ja Valdain alueilta keräämän aineiston analysointi: Kujolan

kokoelma muodostaa dialektologisesti helposti käsiteltävän, ajallisesti yhtenäisen kokonaisuuden, ja koska alkuperäisissä sanalipuissa annetaan tiedot kylien tarkkuudella, aineisto varmasti valaisee karjalan kielen saarekemurteiden sanastollisia erityispiirteitä aina paikkallismurteiden tasolle asti.

Vielä kielitieteellistä tutkimusta ongelmallisempaa on kielenulkoisen, kulttuurisen tiedon esiin kaivaminen sanakirjan 83 000 hakusanan alle piiloutuvista esimerkeistä. Nähdäkseni ainoa tapa tuoda aineesta kulttuurintutkijoiden käyttöön olisi kattavien, alakohtaisten hakuindeksien laatiminen. Esimerkiksi kansatieteilijöiden avulla laadittu indeksi voisi käytännössä palvella sähköisenä karjalaisen kansatieteen sanakirjana; tällainen hanke puoltaisi paikkaansa jo senkin vuoksi, että Toivo Vuorelan klassikkoteoksessa *Kansanperinteen sanakirja* on itäistä aineistoa varsin vähän ja siinä tunnetusti on myös jonkin verran virheitä. Indeksejä olisi varmasti mahdollista laatia — tietysti kunkin tieteenalan edustajien myötävaikutuksella — myös folkloristiikan ja ehkä vertaillevan itämerensuomen tutkimuksenkin tarpeisiin. Indeksointiin kannattanee kuitenkin ryhtyä vasta sitten, kun Karjalan kielen sanakirjan vuonna 2005 alkanut konemuotoistaminen on kokonaisuudessaan toteutettu.

LOPUKSI

Karjalan kielen sanakirjan tekoprosessin seuraaminen vie läpi itsenäisen Suomen historian, jonka käännekohdat heijastuvat monin tavoin sanakirjatyön vaiheissakin. Suomalaisten kansallisen heräämisen aikana alkanut aineistonkeruu jatkui läpi sortovuosien ja itsenäisyyden ensi vuosikymmenten ja sai uutta pontta ja merkitystä maailmansotien välisenä aikana. Toisen

maailmansodan aikana hankkeen puuhamiehet olivat mukana luomassa ensimmäistä suomalaista monitieteistä tutkimusprojektia. Sanakirjan toimitustyöhön puolestaan tarttuivat jälleenrakentajat aikana, jolloin koko Karjala oli jäänyt rajan taa, ja se jatkui toimittajien arkisena puurtamisena läpi kylmän sodan vuosien, jolloin vuosituhantinen kanssakäyminen Suomen ja Karjalan välillä katkesi jokseenkin täysin. Toimitustyö jatkui myös läpi perestroikan vuosien ja näki Neuvostoliiton hajoamisen ja sitä seuranneen venäjänkarjalaisten kielellisen ja kulttuurisen aktivoitumisen ajan. Työ vietiin päätökseen Euroopan unionin jäsenmaassa, joka vasta nyt on valmis keskustelemaan Kannaksen karjalaisten ja rajakarjalaisten sodanjälkeisestä kohtelusta ja nykyisestä asemasta.

Viimeksi kuluneen vuoden aikana olemme lukeneet ja kuulleet, kuinka kielivähemmistöjen oikeudet ovat jälleen joutuneet Venäjällä kyseenalaistetuiksi. Marinmaan ja Komin ohella myös Karjalassa osoitetaan yhä vähemmän varoja ja ymmärtämystä karjalan kielen elvyttämisen osalle. Vastuu pienten itämerensuomalaisten kielten tulevaisuudesta on edelleenkin kuitenkin myös yhteisitämerensuomalaista ja koskee siksi myös suomalaisia ja virolaisia kielentutkijoita ja päättäjiä. Kiinnostus karjalan kieltä ja sen historiaa mutta ennen kaikkea sen nykyisyyttä ja tulevaisuutta kohtaan on viimeisten kymmenen vuoden aikana ilahduttavasti kasvanut nuorten suomalaisten kielentutkijoiden keskuudessa. Se löytää varmasti uusia muotoja nyt Karjalan kielen sanakirjan valmistuttuakin: onhan karjalan kieli paitsi suomen kielen lähin sukukieli myös — rajakarjalaisten ja heidän jälkeläistensä kautta — yksi omista kotimaisista kielistämme. ■

ANNELI SARHIMAA

Sähköposti: sarhimaa@uni-mainz.de

LÄHTEET

- HAKULINEN, LAURI 1955: Karjalan sanakirja toteutumisvaiheeseensa. – *Virittäjä* 59 s. 192–194.
- JOKI, LEENA 2004: Silkkie ta šulkkuo. Karjalan kielen sanakirja valmistuu. – *Kielikello* 4 s. 14–17.
- LAAKSO, JOHANNA 2006: Eine Ära geht zu Ende. – *Finnisch-ugrische Forschungen* 59 (ilmestyy loppuvuodesta).
- LAINEN, ANTTI 1993: *Tiedemiesten Suur-Suomi. Itä-Karjalan tutkimus jatkosodan vuosina* s. 92–202. Historiallinen Arkisto 102. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- MAKAROV, GRIGORI 1969: Karjalan kielen sanakirja — leksikografinen suurteos. – *Punalippu* 9 s. 118–120.
- NIKANNE, OSMO 1969: Uusi tieteellinen sanakirja. – *Virittäjä* 73 s. 317–320.
- PULKKINEN, PAAVO 1970: Sanat salasta julki. Karjalan kielen sanakirja 1. – *Aika* 1 s. 29–60.
- RUOPPILA, VEIKKO 1983: Karjalan kielen sanakirja puolivälissä. – *Karjala* 23.6.1983 s. 3.
- SARHIMAA, ANNELI – SIILIN, LEA 1994: »Pasportas on kirjutettu mie olen karjalain'e». – Tapio Hämynen (toim.), *Kahden Karjalan välillä, Kahden Riikin riitamaalla* s. 267–278. *Studia Carelia Humanistica* 5. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- TORIKKA, MARJA 2005: Karjalan kielen sanakirja valmis. 50 vuoden suururakka päättynyt. Sanakirjatyön vaiheista. – *Karjalan Heimo* 3–4/2005 s. 47–50.

HISTORIALLINEN NÄKÖKULMA KIELIPOLITIIKKAAN JA KIELI-IDEOLOGIOIHIN

Tony Crowley *Standard English and the politics of language*. Toinen, uudistettu painos. New York: Palgrave Macmillan 2003. xii + 292 s. ISBN 0-333-99036-6.

Mitä kiinnostavaa suomalaisen keskusteluun tarjoaa kirja, jossa pohditaan standardikielen¹ ja kielen normien syntyä historiallisesta perspektiivistä? Tony Crowleyn *Standard English and the politics of language* käsittelee kielen muutoksen ja vaihtelun sivujuonetta, josta angloamerikkalaisessa maailmassa on viime vuosina käyty paljon keskustelua (esim. Aitchison 2001; Cameron 1995; Honey 1997; Milroy ja Milroy 1985). Teos on yleisesitys kieli-

ideologioista ja kielen rappeutumisen myytistä, ja siinä käsitellään sitä, miten ja miksi tietty kielimuoto arvotetaan muita paremmaksi.

Vaikka Crowleyn teos taustoittaa kattavasti Isossa-Britanniassa käytyä yhteiskunnallista keskustelua englannin kielestä, se kuvaa standardikielen syntyä ja tähän prosessiin liittyviä poliittisia ja yhteiskunnallisia jännitteitä myös laajemmin. Kieli-ideologisena avauksena teos on kiinnosta-

¹ Standardikielellä tarkoitetaan tässä normitettua kielimuotoa (esim. Mugglestone 2003). Käytän sitä suomenoksena Crowleyn vastaavalle termille (*standard language*).

